

**Catherine
Nixey**

S
K
Y
M
N
I
N
G
E
N
S

T
I
D

*Kristendomens
förstörelse av den
antika världen*

fri tanke

Översättning Linus Kollberg

INNEHÅLL

En början – <i>Palmyra, ca. 385 e.Kr.</i>	9
Ett slut – <i>Aten, år 532 e.Kr.</i>	13
I Den osynliga hären	29
II Demonernas slagfält	39
III Visdom är dårskap.....	53
IV »Om de fåtaliga martyrerna«.....	79
V Dessa vanvettiga män.....	93
VI Världens mest grandiosa byggnad	111
VII Att förakta sina tempel.....	119
VIII Att förgöra en demon	131
IX De obekymrade.....	155
X Att dricka ur djävlar s bågare	169
XI Att rentvå demonisk villfarelse	187
XII Carpe diem	199
XIII De som avvek från Guds stig.....	221
XIV Att utplåna glädjens tyranni	233
XV Barmhärtiga barbari	243
XVI En tid av tyranni och kris.....	259
Tack	279
Litteratur	281
Noter.....	307

PROLOG

En början

Palmyra, ca. 385 e.Kr.

»Inget är brottsligt för den som har Kristus.«

Den helige Shenouda

FÖRSTÖRELSEN KOM IFRÅN öknens. Palmyra måste ha väntat den: under många år hade plundrande gäng av skäggiga, svartklädda fanatiker beväpnade med endast stenar, järnrör och benhård rättfärdighet terroriserat Romarrikets östra delar.

Angreppen var primitiva, brutala och mycket effektiva. Männen drog fram i grupper – och senare skaror på upp till femhundra man – och lämnade ett spår av total förödelse efter sig. Deras måltavlor var tempel och attackerna ofta förbluffande snabba. Våldiga stenkolonner som hade stått upprätt i århundraden raserades på en eftermiddag, statyer med ett halvt årtusende på nacken fick sina ansikten fördärvade på ett ögonblick, tempel som hade sett Romarriket födas föll samman inom loppet av en dag.

Det var ett våldsamt och föga högtidligt arbete. Trosivrarna skrek av skratt när de »ondskefulla avgudabilderna« krossades; fulla av förakt rev de ner tempel, krossade tak och skändade gravar. Det uppstod hyllningsvisor till de rättrognas ärorika dåd. »De skamliga tingen«, sjöng pilgrimerna stolt, alla »demo-

ner och avgudabilder [...] har vår gode Frälsare trampat ner i gruset.«¹ Fanatism ger sällan upphov till någon vidare poesi.

I ett sådant tidevarv var Palmyras Athenatempel* en uppenbar måltavla. Den präktiga byggnaden var en stolt hyllning av allt de rättrogna avskydde; en monumental kritik av monoteismen. Hade du klivit in genom de stora portarna skulle det ha tagit en stund för ögonen att vänja sig vid det svala dunklet därinne och kontrasten mot Syriens skarpa sol. När dina ögon väl anpassat sig hade du blivit varse att luften var tung av doftande rökelse och kanske upptäckt att det lilla ljus som fanns kom från en handfull lampor som placerats ut av de troende. Om du lyft blicken hade du, i de flämtande lågornas ljus, kunnat skåda den stora Athena själv.

Statyns ståtliga, högdragna profil må ha befunnit sig långt från Athenas hemstad Aten, men den var omisskännlig med sin raka grekiska näsa, klara marmorhy och fylliga, lite trumpna mun. Statyn var mycket större än naturlig storlek – och den måste ha varit imponerande. Men kanske mer imponerande än den fysiska storleken, var de anspråk och den infrastruktur som hade möjliggjort transporten av ett sådant föremål. Statyn hade sina motsvarigheter på Atens Akropolis, mer än 170 mil bort; just det här exemplaret hade tillverkats i en verkstad tiotals mil från Palmyra och forslats hit under stora svårigheter och till hög kostnad, för att skapa en liten oas av grekisk-romersk kultur i den syriska ökensanden.

Var det något förövarna tänkte på när de trängde in i templet? Var de ens flyktigt imponerade av en statsbildning som var avancerad nog att bryta, skulptera och transportera marmor över så väldiga områden? Stannade de upp, ens ett för

* I Palmyra associerades gudinnan med den lokala gudinnan Allat och var känd som »Athena-Allat«.

En början

ögonblick, och reflekterade över vilken konstfärdighet som krävdes för att skapa en mun av marmor som såg mjuk nog ut att kyssa? Beundrade de dess skönhet, ens för en sekund?

Det verkar inte så. För när männen trängde in i templet tog de sina vapen och slog Athenastatyn så hårt i bakhuvudet att gudinnan dekapiterades med ett enda slag. Huvudet föll till marken, näsan bröts av och de en gång så lena kinderna krossades. Athenas orörda ögon blickade ut över ett vanställt ansikte.

Halshuggning var inte nog. De fortsatte att slå. Athena skalperades så att hjälmen separerades från gudinnans huvud och gick i bitar. Slagen fortsatte att falla. Statyn föll ner från sin sockel varpå armar och axlar hackades av. Kroppen lämnades på mage i gruset; altaret intill slogs av strax ovanför basen.

Först då tycks dessa män – dessa kristna – ha känt att det var nog. De försvann tillbaka ut i öknen igen. Bakom dem föll tystnaden över templet. Rökelsekaren, som ingen längre skötte om, slocknade. På golvet började den syriska ökensanden sakta att lägga sig över Athenas huvud.

Kristendomens triumf hade börjat.

Kristendomens triumf, Tommaso Laureti, ca. 1585.

Ett slut

Aten, år 532 e.Kr.

»Vi ser samma stjärnor, himlen delas av oss alla, vi omges av samma värld. Vad spelar det för roll vilken visdom en människa söker sig till för att finna sanningen?»

Den »hedniske« författaren Symmachus

»Att hedningarnas och de otrognas alla vidskepelser ska utrotas, är vad Gud vill, Gud befäller, Gud påbjuder!»

Augustinus

DET MÅSTE HA varit en sorgesam skara. År 532 gav sig en grupp på sju män iväg ifrån Aten med föga mer än några filosofiska skrifter i bagaget. De tillhörde vad som en gång hade varit Greklands mest välrenommerade filosofiska skola, Akademin. Akademin filosofer spårade sitt ursprung i en obruten linje – »en gyllene kedja«¹ som de sa – ända tillbaka till Platon själv, nästan tusen år tidigare. Nu skulle denna kedja brytas på det mest dramatiska vis: männen lämnade inte bara sin skola utan hela det romerska riket bakom sig. Aten, staden som varit den västerländska filosofins vagga, var inte längre en stad för filosofer.

Gruppens ledare Damaskios måste ha känts som en trygg punkt under resan mot det okända. Med tidens mått mätt var han gammal, nästan uråldrig – han närmade sig 70 när resan inleddes – men respektingivande. Damaskios var en utomordentligt begåvad och skarpsinnig tänkare vars texter flödade av matematiska liknelser – och han hade inget tålmod med dumbommar. En amper översikt som han författade över sina filosofkolleger är späckad med dräpande kommentarer om alla han fann bristande i intelligens eller mod. Han var lika gränslös i livet som i sina skrifter; en gång hade han nästan drunknat i en flod eftersom han inte orkade vänta på färjkarlen och bestämde sig för att simma över istället.

Som mest riskbenägen var Damaskios när det gällde hans älskade filosofi. Han hade redan härbärgerat en efterlyst filosof i sitt hem, gjort en lång och farofylld resa mot ett okänt mål och riskerat tortyr och gripande för egen del. Mindre än så, ansåg han, kunde man inte kräva av någon. »Många kallar det liv dygdigt som präglas av överksamhet«, skrev han en gång med förakt. »Men jag håller inte med [...] de lärda, som sitter i sina hörn och filosoferar omständligt och storslaget om rättvisa och måttfullhet, drar största vanära över sig själva så fort de tvingas agera.«²

Nu var inte tid för filosoferna att filosofera. Vid makten satt en »tyrann«³, som filosoferna sa, med många alarmerande ovanor. På Damaskios tid trängde man in i folks hem på jakt efter böcker och föremål som ansågs oacceptabla. Allt som hittades konfiskerades och brändes upp på torgen under jubel. Att diskutera religiösa frågor i offentligheten hade brännmärks som »fördömd fräckhet« och förbjudits enligt lag.⁴ Alla som offrade till de gamla gudarna kunde avrättas med stöd i lagen. Över hela Romarriket hade vackra gamla tempel attackerats, deras tak raserats, deras skatter smälts ner, deras statyer krossats.

För att upprätthålla regelverket började staten anlita spioner, tjänstemän och angivare som skulle rapportera om vad som pågick på städernas gator och marknadsplatser och bakom lyckta dörrar i människors hem. En inflytelserik kristen uttryckte det som att hans församling skulle jaga syndare och driva in dem i frälsningens fälla med samma hänsynslöshet som en jägare driver sitt byte framför sig mot nätet.⁵

Konsekvenserna för den som avvek från regelverket var ofta allvarliga, och filosofi hade blivit en farlig sysselsättning. Damaskios egen bror hade blivit gripen och torterad för att förmås röja namnen på andra filosofer, men som Damaskios stolt återgav hade han »i tystnad och med tapperhet burit de många rappen på sin rygg«. ⁶ Även andra i Damaskios krets av filosofer hade blivit torterade: de hängdes upp i handlovarna tills de avslöjade namnen på sina kolleger. En annan filosof hade några år tidigare blivit levande flådd. Ytterligare en hade blivit slagen inför domaren tills blodet rann längs ryggen.

Den grymma »tyrannen« var kristendomen. Nästan redan från år 312, det första året som en kristen kejsare styrde Rom, hade fri- och rättigheter börjat urholkas. Och så, år 529 e.Kr., föll det slutgiltiga slaget. Då kom ett påbud som sa att alla som höll fast vid »hedendomens vansinne« – med andra ord Damaskios och de andra filosoferna – inte längre skulle ha rätt att undervisa. Och värre ändå: det meddelades att alla som ännu inte hade blivit döpta omedelbart skulle ge sig till känna vid någon av de »heliga kyrkorna« eller annars dömas till landsförvisning. Och att var och en som hade låtit sig döpas men sedan återföll i hedniska vanor skulle avrättas.

För Damaskios och hans filosofer var detta slutet. De kunde inte dyrka sina gamla gudar. De kunde inte tjäna pengar. Framförallt kunde de inte längre lära ut filosofi. En kort period stannade de i Aten och försökte hanka sig fram. År 532 insåg de

slutligen att det inte gick. De hade hört att det fanns en kung i Österlandet som själv var en stor filosof. De bestämde sig för att åka dit, trots riskerna med en sådan resa. Akademin, den antika världens – kanske världshistoriens – främsta och mest berömda lärosäte med en nästan tusenårig historia bakom sig, stängde för gott.

Det går knappt att föreställa sig hur smärtsam resan från Aten måste ha varit. På väg därifrån måste de ha passerat gator och torg där deras hjältar – Sokrates, Platon, Aristoteles – en gång hade strövat, arbetat och diskuterat. På dessa gator måste de ha sett tusen påminnelser om den ryktbara tid som nu var över. Athens igenbommade tempel stod och förföll, och många av de konstfärdiga statyer som en gång hade befolkat dem var förstörda eller bortforslade. Inte ens Akropolis hade skonats: dess stora Athenastaty hade rivits ner.

De flesta av Damaskios skrifter har gått förlorade, men enstaka fraser finns bevarade – tillräckligt många för att ge en bild av vad han kände. Hela hans sätt att leva, skrev han, hade »svepts med av störtfloden«. ⁷ Texter av en annan grekisk författare från några år tidigare visar på en liknande förtvivlan. Vi är, skrev han, »män som lagts i aska [...] för nu har hela världen ställts på huvudet«. I ett annat dystert epigram frågade sig samme ångestridna poet: »Är det inte så att vi är döda och bara synes leva, vi greker [...] Eller är det vi som lever och livet som är dödt?« ⁸

När moderna historiker beskriver den här perioden, då alla de gamla religionerna dog bort och kristendomen slutligen fick en dominerande ställning, tenderar de att tala om »kristendomens triumf«. Det kan dock vara värt att dra sig till minnes den ursprungliga betydelsen av ordet »triumf«. En romersk triumf i egentlig mening handlade inte bara om vinnarens seger. ⁹ Det handlade om förlorarens totala och slutgiltiga underkuvande.

En sann romersk triumf innebar att den förlorande sidan paraderades genom huvudstaden inför den vinnande sidan. Det handlade om att visa upp en fiende vars soldater hade dödats, ägodelar plundrats och ledare förödmjukats.

En triumf var inte bara en »seger«. Det var en tillintetgörelse.

Ganska lite av det som tas upp i den här boken är välkänt utanför akademiska kretsar. Det var sannerligen inte något som jag själv kände till under min uppväxt i Wales som dotter till en före detta nunna och en före detta munk. Min barndom var, som man kanske kan tänka sig, religiöst präglad. Vi gick i kyrkan varje söndag, bad bordsbön innan middagen och dessutom aftonbön (åtminstone räknade jag upp en lista med önskemål, vilket jag betraktade som samma sak) varje kväll. När katolska släktingar kom på besök lekte vi inte saker vi hade sett i någon film, utan första kommunionen och ibland själva nattvarden. Det var en fruktansvärd synd (och inte någon särskilt rolig lek heller), men om inte annat ett sätt att locka ur de vuxna lite extra svartvinbärssaft.

Min barndom präglades alltså i hög grad av Gud, eller åtminstone av katolicismen. Men trots att de mellan sig hade tillbringat 26 år innanför klostrets murar var mina föräldrar aldrig dogmatiska i sin tro. Om jag frågade dem om världens ursprung berättade de om Big bang snarare än Första Mosebokens version. Om jag frågade var människor kom ifrån fick jag lära mig om evolutionen snarare än om Adam. Jag minns inte att jag som barn någonsin skulle ha ifrågasatt Guds existens – men jag är lika säker på att jag som tonåring var rätt säker på att han inte fanns. Den barnatro jag hade haft var död och mina föräldrar tog antingen ingen notis eller brydde sig inte om det. Jag misstänker att någonstans på vägen mellan klostret och världen hade även deras tro lagts i graven.

Något som aldrig någonsin dog i vår familj var dock mina föräldrars tro på kyrkans fostrande kraft. Som barn hade båda blivit undervisade av munkar och nunnor, och när de själva var munk respektive nunna hade båda undervisat. För dem var det en trosartikel att den kyrka som hade upplyst dem var samma kyrka som i en avlägsen forntid hade upplyst hela Europa. Det var kyrkan, brukade de säga, som hade hållit liv i den klassiska världens latin och grekiska under den mörka medeltiden, så att man kunde ta upp tråden under renässansen. På semestrarna besökte vi museer och bibliotek där samma historia berättades. Som barn tittade jag på de illuminerade manuskriptens skinande guldbokstäver och trodde att de stod även för en mer metaforisk upplysning i tider av intellektuellt mörker.

Och på sätt och vis hade mina föräldrar rätt, för det är sant. Klostren bevarade faktiskt mycket av det klassiska vetandet.

Men det är långt ifrån hela sanningen. Faktum är att denna sympatiska berättelse har lagt en äldre, mindre ärorik historia nästan helt i skugga. För innan kyrkan bevarade, förstörde den. I en förstörelsekonvulsion av aldrig tidigare skådat slag – helt förfärlig i många icke-kristnas ögon – under tre- och fyrahundratalen smälte den kristna kyrkan ner, demolerade och vandaliserade en häpnadsväckande mängd konst. Klassiska statyer störtades från sina socklar, fördärvades, vanhelgades och slogs i stycken. Tempel brändes ned eller raserades. Det tempel som allmänt betraktades som romarrikets mest magnifika jämnades med marken. Många av Parthenons skulpturer attackerades, ansikten vanställdes, händer och lemmar hackades av och gudar halshöggs. Några av templets främsta statyer slogs med stor säkerhet sönder och maldes till grus som sedan användes för att bygga kyrkor. Bokbeståndet – böcker förvarades ofta i tempel – drabbades hårt. Resterna av den antika världens största bibliotek, ett bibliotek som en gång hade haft kanske

700 000 volymer, förstördes på detta vis av kristna. Det tog mer än tusen år innan något annat bibliotek kom ens i närheten av dess storlek. Texter av censurerade filosofer förbjöds, och över hela imperiet sprakade bokbålen när de förbjudna böckerna gick upp i rök.

Detta var dramatiskt nog, men ännu mer gick faktiskt förlorat på grund av ren försummelse. Munkarna bevarade mycket i skriptoriernas tystnad, men de lät ännu mer gå förlorat. Icke-kristna författare hanterades ofta med extrem fientlighet. Munkarna arbetade i tystnad och använde gester när de ville att någon skulle räcka dem en viss bok; utsträckta handflator och en gest som såg ut att vända blad betydde att en munk ville få Psaltaren skickad till sig, och så vidare. Den som ville ha en hednisk bok gjorde en gest som om han höll på att kräkas.¹⁰

Föga förvånande hade detta negativ inverkan på de ringaktade författarnas verk. Pergament var dyrbart och många antika författare suddades helt enkelt ut: man skrapade ren sidan så att den kunde skrivas över med något uppbyggligare. Palimpsester – alltså handskrifter som har skrapats (*psao*) igen (*palin*) – kan ge oss en glimt av de tillfällen då de antika verken försvann. Det sista exemplaret av Ciceros *De re publica* skrevs över med Augustinus kommentar till Psaltaren. En av Senecas biografier försvann under ännu en upplaga av Gamla testamentet. Sallustius historia skrapades bort för att ge rum åt mer Hieronymus. Andra antika texter gick förlorade på grund av okunskap. Dessa föraktade och ignorerade volymer vittrande helt enkelt sönder med tiden och blev föda åt bokmalar istället för läsare. Allt som fanns skrivet av Demokritos, en av de största grekiska filosoferna tillika atomlärans fader, försvann. Bara en procent av den latinska litteraturen har överlevt århundradena. Nittionio procent gick förlorad. Man kan åstadkomma mycket med det trubbiga vapenparet likgiltighet och pur dumhet.